

YOZUV VA XATTOTLIK SAN'ATINING RIVOJLANISH BOSQISHLARI

Norqobilova Rayxona Davlatovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti dotsenti

Choriyeva Iroda Baxtiyor qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada yozuv va xattotlik san'atining rivojlanish bosqichida qanday say harakatlar va bu harakatlarning asoschilari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: yozuv, yozuv tarixi, xattot, xattotlik san'ati, O'rta Osiyo xattotlik maktabi, sarxat, fraza.

Yozuv haqida ma'lumot. Yozuv – biror tilda qabul qilingan maxsus belgilar yig'indisidir. Yozuv harflardan iborat bo'lib, harflar tilning eng kichik birligi bo'lgan nutq tovushlarining yozuvdagi shartli belgisidir. Maktab ta'limida harf nutq tovushining surati deb tushuntiriladi.

Yozuvning paydo bo'lishi. Yozuvning paydo bo'lishi juda qadimga borib taqaladi. Urug'chilik tuzumi davrida dastlab surat yozuvi paydo bo'ldi. Kishilik jamiyati kichik va tarqoq oila – urug'lardan tashkil topgan davrda kishilar bir-birlari bilan faqat og'zaki nutq yordamida fikr almashganlar. Yirik urug' va qabila jamoalarining tarkib topishi bilan og'zaki nutqni uzoqqa yetkazish va uni zamon bilan mustahkamlash ehtiyoji tug'iladi. Demak, yozuv fikrni tovush yetmaydigan joyga hamda kelajakka yetkazish ehtiyojidan kelib chiqqan. Insoniyatning shu ehtiyoji zaminida yozuv paydo bo'lgan. Insonning jismoniy va aqliy takomillashuvi natijasida yozuvning bir necha turlari: piktografik, ideografik, iyerografik yozuvlar ixtiro qilingan. Fonografik-fonetik yozuv esa yozuvning eng so'nggi turidir. Fonetik yozuvda nutq tovushini harflar ifodalaydi. Yozuv paydo bo'lgan davrda, yozuv bilan bir qatorda, grafik shaklga ega bo'lmagan usullar ham qo'llanilgan (masalan: iplarni tugib qo'yish). Bunday belgilar ibtidoiy odamlar hayotida qo'llanilgan. Bu yozuvning qoldiqlari hozir ham ayrim urug'-qabilalarning tamg'alari, shimoliy indeetslar (hindular)ning chig'anoq marjonlari, biror ijtimoiy tabaqaning xususiy mulkini ifodalovchi belgilar va boshqa shakllarda mavjud. Yozuv zamon va masofa jihatidan og'zaki nutqqa nisbatan ustunlikka ega.

Til va yozuvning o'zaro munosabati. Bugungi hayotimizni kitobsiz tasavvur qila olmaymiz. Inson o'zining uzoq yillik tarixi davomida kitobdan yaxshiroq do'st va mehribon ustozni uchratmaydi. U insonga kamolot yo'lini ko'rsatdi va hamma vaqt og'irini yengil qilib keldi. Lekin shuni ham unutmaslik lozimki, agar yozuv bo'lmaganida, inson kitobday bebaho do'stga ega bo'lmagan bo'lur edi. Yozuv

ijtimoiy talablar asosida jamiyatning muayyan taraqqiyoti davrida paydo bo'lgan va uning rivojlanishi bilan bog'liq ravishda mukammallasha borgan. Yozuv bilan til o'zaro uzviy aloqadordir. Shuning uchun ham til va uozuv o'rtasida umumiy tomonlar mavjud. Yozuv ko'p hollarda tilning o'rnini bosadi. Ba'zi hollarda esa tilde bo'lmagan imkoniyatlar yozuv orqali yuzaga chiqadi. Masalan, yozuv tufayli kishilar uzoq masofadan turib bir – birlari bilan aloqa bog'lashlari mumkin. Biroq yozuvning tilga nisbatan o'ziga xos kamchiliklari ham mavjud:

- Tilning to'liq aksi emas, balki yozuvdagi shartli va sun'iy aksi beriladi.
- Yozuvning xizmat doirasi chegaralangan;
- Yozuv orqali ish ko'rilganda vaqtdan yutqaziladi;
- Tegishli sharoit bo'lmaganda o'zining ahamiyatini yo'qotadi.

Yozuv tilga nisbatan kam o'zgaradi, ikkinchi tomondan, ijtimoiy-siyosiy, jamiyat talabiga muvofiq butunlay o'zgarishi mumkin. Til jamiyat bilan bir vaqtda yuzaga kelgan. U jamiyatning jamiyat bo'lishida asosiy rol o'ynagan. Tilsiz jamiyat bo'lishi mumkin emas, yozuvsiz jamiyat mavjud bo'lgan. **Yozuv turlari. Fonografik yozuv.** Yozuvning asosiy xususiyatlaridan biri uning grafik belgi bo'lib xizmat qila olishidir. Nutq ham, yozuv ham bir maqsadga, ya'ni odamlar orasidagi aloqalarni yaxshilashda, madaniy-adabiy tajribalarni keying avlodlarga yetkazishga xizmat qiladi. Nutq ham til va yozuv kabi 2 xil ko'rinishga ega.

- Og'zaki nutq.
- Yozma nutq.

Og'zaki nutq – tilning tabiiy ko'rinishidir. Yozma nutq – tabiiy nutqning yozuvdagi ifodasidir. Yozma nutqda kishilar o'z fikrlarini turli shartli belgilar tizimi vositasida ifodalaydi. Jamiyat taraqqiyotida frazeografiya yozuvi asta – sekin mukammallashib bordi va natijada logografiya yozuvi paydo bo'ldi. Ba'zi olimlar bu yozuv turini ideogramma ham deyishadi, chunki bunday yozuvdagi simvollar faqat bizni o'rab turgan muhitdagi narsa – predmetlarni aks ettirib qolmay, tildagi so'zlarni ham ak ettiradi. Tildagi har bir so'z simvoliga ega bo'ladi. Logografiya (logos – so'z, grafiya – yozaman) yozuvidagi har bir alomat (logogrammalar) bir so'zni bildirar edi. Bu yozuvda alomatlar miqdori so'zlar miqdoriga, mustaqil fe'l (xabar) ning semantic jihatiga tengdir. Logografik yozuvning piktografik yozuvdan afzalligi quyidagilardan iborat:

- a) Logografik yozuv xabar qilinishi lozim bo'lgan mazmunni ancha mufassal aks ettira oladi;
- b) Piktografik yozuvda so'z tartibi va so'z shakllari noaniqroq, logografikyozuvda esa aniq bo'ladi.
- v) Piktografik yozuv sub'yektivlikka, ixtiyoriylikka yo'yadi.

Logografik yozuvning birinchi mukammallashgan shakli iyeroglifik yozuvdir. “Iyeroglifik” so'zi yunoncha so'zdan olingan bo'lib, “muqaddas yozuv” degan

ma'noni anglatadi. Bu yozuvdan dastavval Arabistonda keng foydalanilgan. Keyinchalik Xitoy davlati ham shu yozuvga o'tadi va bu yozuvda hozirgacha ham foydalanib kelinmoqda. I - II asrda Stoy Shenm XI iyerogliflarning katalogini tuzib, bunda 10,5 ming iyeroglifni kiritadi. Xitoy tilining to'liq lug'atida 40 ming iyerogliflar qayd qilingan. Yozuvning ommaviylashuvi uchun uni albatta osonlashtirish, soddalashtirish va qulaylashtirish zarur edi. Masalan, "ko'z yoshi" so'zini yozib ko'rsatish uchun "koz" va "suv" ning kombinatsiyasi ko'rsatilgan. Lekin bunday soddalashtirish unumsiz edi. Yozuv tarixining uchinchi bosqichiga orfemografiya yozuvlari kiradi. Borabora logogrammalar so'z asosi (morfemalar) ni bildiradigan bo'ldi (mas: kelishik qo'shimchalari) va natijada morfemografiya yozuvlari keng tarqaldi. To'rtinchi tur yozuvlar, bu sillabografiya (bo'g'in) yozuvlaridir. Bunda har bir alomat bir bo'g'inni ifodalaydi. Bu yozuv turi milodgacha bo'lgan 2 - 1 ming yilliklarda paydo bo'lgan.

Bu yozuvni uch guruhga bo'ladilar:

birinchi guruhga – mayya, mexiy va koreya yozuvlari kiradi. Bularda alomatlar har xil bo'g'inlar – alohida unlilar, undosh va unli ovozlarni ifodalaydi.

Ikkinchi guruhga krit, kirp, xabash va yapon yozuvlari mansubdir.

Uchinchi guruhga hind xatlari kiradi.

Yozuv taraqqiyotining beshinchi bosqichida ovoz fonemani bildiruvchi yozuvlar kiradi. Bularni umumlashtirib fonografiya (fono - ovoz, grafiya – yozaman) deb nomladilar. Bu yozuvlarning har bir alomati bir ovoz yoki fonemani bildiradi (finik, yunon, lotin, rus va arab yozuvlari shular jumlasidandir). Fonografiya yozuvlarini ikki qismga bo'ladilar: a) konsonant yozuvlari; b) vokal yozuvlari. Konsonant yozuvlariga finik, ugarit, ibron, orom, arab va boshqa yozuvlar mansub bo'lib, ularda har bir asosiy alomat (harf) unli va undosh ovozlarni ifodalaydi. Vokal yozuvlarida har bir asosiy alomat (harf) unli va undosh ovozni bildiradi. Hozirgi vaqtda jahon aholisining taxminan to'rt dan uch qismi harf – tovush yozuvidan foydalaniladi. Lotin yozuvi asosida aholining 30% i, slavyan-kirill yozuvidan 10% i, arab yozuvidan 10% i, hind yozuvidan 20% aholi foydalanadi. Markaziy Osiyoda yashagan xalqlar eng qadimdan boshlab o'z yozuv madaniyatiga ega bo'lgan. Ular harf tovush yozuvning eng qadimgi shakllari bo'lmish so'g'd va xorazmiy yozuvlaridan foydalanganlar. Bu yozuvlar esa oromiy alifbosi asosida yuzaga kelgan.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. G'ulomova X., Yo'ldosheva SH., Mamatova G., Boqieva H., Sobirova N. Husnixat va uni o'qitish metodikasi. - T.: YAngiyo'l poligraf servis, 2008.
2. Abdullayev Y. Hamrohim (Yangi alifbo va imlodan qo'llanma). T.,
3. "O'qituvchi", 1996.
4. Abdullayeva Q., Nazarov H., Yo'ldosheva SH. Savod o'rgatish metodikasi. T., "O'qituvchi", 1996.
5. Qosimova K va b. Ona tili o'qitish metodikasi. T., "Noshir", 2009.
6. G'ulomov M. Chiroyli yozuv malakasini shakllantirish. T., "O'qituvchi", 1992.